

Artuklu Humanities
Yıl 2024-Sayı 16 / Year 2024-Issue 16

Türk Halk Kültüründe Baykuş

Owl in the Turkish Folk Culture

Dr. Necla Gül ERCAN

neclagulercan@hotmail.com.
<https://orcid.org/0000-0003-4781-3810>

Makale Bilgisi/ Article Information

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 23 Mayıs 2024 / 23 May 2024

Kabul Tarihi/ Accepted: 16 Temmuz 2024 / 16 July 2024

Yayın Tarihi/ Published: 31 Temmuz 2024 / 31 July 2024

Yayın Sezonu/ Pub Date Season: Temmuz / July

Atıf/ Cite as: Ercan, N. G. (2024). *Türk Halk Kültüründe Baykuş*. Artuklu Humanities, 16, 65-75.

DOI: [10.46628/itbhssj.1489044](https://doi.org/10.46628/itbhssj.1489044)

Ercan, N. G. (2024). *Owl in the Turkish Folk Culture*. Artuklu Humanities, 16, 65-75.

DOI: [10.46628/itbhssj.1489044](https://doi.org/10.46628/itbhssj.1489044)

Plagiarism/ İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Yayıncı/ Published by Mardin Artuklu Üniversitesi/ Mardin Artuklu University

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Necla Gül Ercan).

Telif Hakkı&Lisans/ Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Türk Halk Kültüründe Baykuş

Öz

Toplumların kültüründe tarihî kaynaklar, inançlar, değerler ve ahlak anlayışlarını bir bütün hâlinde değerlendirmek mümkündür. Bu bütünlük içerisinde sözlü-yazılı kaynaklar, gelenek-görenekler ve inanç sisteminde karşılaşılan birçok husus dikkati çeker. Dolayısıyla inanç sistemi ve kültürlerin bünyelerinde yer alan bu hususlar araştırmacılar tarafından bir şekilde merak edilir ve incelenir.

Bu inceleme neticesinde doğada bulunan hayvanların tarihî kaynaklar ve halk kültürlerinde önemli bir konuma sahip olduğu tespit edildi. Bu hayvanlardan bazıları halk kültürlerinde kutsal kabul edilirken bazıları ise değersiz bir varlık olarak algılanır. Toplumların kutsal kabul ettiği hayvanlardan olan kuşlar, halk anlatıları ve inanç sisteminde birtakım anlamlara sahiptir. Kuşlar içerisinde yer alan baykuşa da halk kültürlerinde olumlu-olumsuz birtakım anlamlar yüklenir. Bu doğrultuda baykuşa yüklenen bu anlamların zemininde yatan nedenler merak konusu hâline gelir.

Bu çalışmada baykuşa yüklenen birtakım anlamların temeli tespit edilip incelenecektir. Bununla birlikte mitoloji, efsane, destan, masal gibi anlatılarda ve halk inançlarında baykuşa yüklenen olumlu-olumsuz anlamlar üzerinde durup bir sonuca varılacaktır.

Anahtar Kelimeler: kuş, baykuş, Türk halk kültürü, halk anlatıları, inanç.

Owl in the Turkish Folk Culture

Abstract

It is possible to evaluate historical sources, beliefs, values and moral understanding in the culture of societies as a whole. Within this integrity, many issues encountered in oral-written sources, traditions-customs and belief system attract attention. Therefore, these issues within belief systems and cultures are somehow wondered and examined by researchers.

As a result of this examination, it is determined that animals found in nature have an important place in historical sources and folk cultures. While some of these animals are considered sacred in folk cultures, some are perceived as worthless beings. Birds, one of the animals considered sacred by societies, have certain meanings in folk narratives and belief systems. The owl, among the birds, is also attributed with some positive and negative meanings in folk cultures. In this respect, the reasons underlying these meanings attributed to the owl become a matter of curiosity.

In this study, the basis of some meanings attributed to the owl will be determined and examined. In addition, the positive and negative meanings attributed to the owl in narratives such as mythology, legend, epic, fairy tale and folk beliefs will be emphasized and a conclusion will be reached.

Keywords: bird, owl, Turkish folk culture, folk narratives, belief.

Giriş

Toplumların kültürlerinin oluşmasına etki eden birçok unsur vardır. Buna bağlı olarak her toplumun ortak kültür unsur ve kodlarını taşıyan mit, efsane, masal ve destan metinleri bünyelerinde olağanüstü motif ve kavramları barındırır. Bu motif ve kavramlar içerisinde yer alan bazı unsurlara birtakım anlamlar yüklenerek önemli hâle getirirler. Mit, efsane, destan, masal ve halk inançlarının bünyelerinde barındırdığı motif ve unsurlar içerisinde hayvanların yeri oldukça önemlidir. Bu hayvanlardan biri olan kuşlar, anlatmalarda çeşitli fonksiyonlarıyla dikkati çeker. Bu doğrultuda hayvanları konu alan anlatı metinleri üç ana başlık altında incelenebilir:

- 1-Etiolojik hikâyeler
- 2-Fabler
- 3-Hayvan destanları (Akalin, 1993, s. 13).

Bu üç ana başlık içerisinde yer alan Etiolojik hikâyeleri Akalin şu şekilde tanımlar: “Bir hayvanın nasıl ve neden bir biçim kazandığını açıklar.” (1993, s. 13). Bu tanımdan hareketle çalışmada tarihî kaynaklar ve halk kültürlerinde baykuşun nasıl ve neden kutsal kabul edildiği konusu üzerinde durup olumlu-olumsuz anlamlarının çözümlemesi yapılacaktır. Tarihî kaynaklar ve halk kültürlerinde baykuşa yüklenen anlamlara geçmeden önce kuşlar hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kuş bilim (ornithology) tarihinde yer alan bilgilerde kuşların, insanlar için arkaik zamanlardan beri ilham ve besin kaynağı olduğu belirtilir. Fransa’da bulunan Lascaux mağaralarında taş devri insanlarından kalma duvar resimleri arasında kuşların var olduğu, Mısır resim yazılarında, Tevrat’ta, İncil’de, Kur’an-ı Kerim’de ve Aisopos’un fabllerinde kuşlarla ilgili bilgilere rastlanır (Akalin, 1993). Türk mitolojisinde ise kuşların bir totem olarak yer almadığı görülür. 24 Oğuz boyu sınıflandırılırken her dört boy için bir kuş, ongun olarak belirtilir. Bu boylar içerisinde yer alan Bayat boyunun simgesi ise Ügi (baykuş)’dir. Ancak Bayat boyunun ongunu normal baykuştan ziyade gece doğanları olarak kabul edilir (Sever, 1999; Ögel, 2014).

Kuş, Türklerde Gök Tanrı’nın himayesinde bir varlık olarak yer aldığından kutsallık atfedilir. Dolayısıyla kuşlar, insanlara yardım eden ve onlara uğur getiren bir anlama da sahiptir. Şamanizm inancında ise ölen kişinin ruhu olduğuna inanılır. Yani ölen kişilerin ruhları bir kuş şeklinde göğe uçar (Sever, 1999). Yukarıda verilen bilgiler dışında kuş, giyim-kuşam ve süs eşyalarında da kullanılır. “Giyim ve süs eşyası olarak kuş tüylerinin kullanılması Eskimolarca başlatılmış olabilir. Tüylele süslenme Kızılderililerde yaygındır.” (Akalin, 1993, s.7). Verilen bilgilerden hareketle kuşların geçmişten günümüze çeşitli anlamlar taşıdığını söylemek mümkündür.

Kuşlar, sözlü ve yazılı anlatılarda da farklı anlamlar taşırlar. Örneğin masal metinlerinde kuş, hayal gücünün zenginliğini anlatırken ya temel kişi ya da yardımcı kahraman olarak yer alır (Akalin, 1993). Bununla birlikte masalarda kuşlar, bazen iyi bazen de kötü rol üstlenirler. Kuşlar, masal kahramanına yardım eden, onu kötülüklerden koruyan ve ona yeniden can vermek gibi olumlu anlamlara da sahiptir. Ayrıca masal kahramanını öldürmeye çalışan olumsuz anlamları da vardır (Tek, 2017).

Kuşlar içerisinde birçok anlamın yüklendiği ve çeşitli işlevlere sahip olanlardan biri de “baykuş”tur. Baykuşa yüklenen anlamlar halk kültürlerinde farklılık gösterir. Kuşların gerek görüntüleri ya da ihtişamlı duruşları bakımından gerekse uçan bir canlı olmaları bakımından insanı insanoğlunu her zaman cezbeden bir tarafları olmuştur. Bu yargı hemen hemen bütün kuşlar için söylenebilir. Halk arasında bu açıklamanın dışında kalan yalnızca bir kuş söz konusudur: “Baykuş.”

Baykuş, keskin bakışı, acı acı ötmesiyle uğursuzluk getirdiğine inanılan bir hayvandır. “Gece kuşu” adıyla bütünleşen baykuş genellikle kimsenin bilmediği ıssız ve harabe yerlerde yaşar. Ayrıca baykuşlar geceleri çok iyi görebilen ve insanın yüzüne benzeyen yüzünün ön kısmında gözleri olan bir hayvandır (Gülakan Kaman, 2015). Baykuşun bu şekilde tanımlanması ona olumsuz anlam yüklenmesi ile ilgili bir durumdur. Ancak bu olumsuz yargı dışında bereket, şans, halk hekimliği ve soyun devamını sağlaması dolayısıyla olumlu anlamlara da sahiptir. Bu doğrultuda Türkçe bir kelime olan “baykuş” Arapçada “bûm, bûme, cugd” gibi anlamları taşıırken Farsçada “âkû ve kûf” olarak geçer (Devellioğlu, 2010, s. 27, 128, 163, 605). Bayat boyunun ongunu olan baykuş, Türkler arasında genellikle “ügi/ ügü / ükü/ ükkü” adıyla görülür (Ögel, 2014, s. 388). Halk ağızlarında “baykuş” adıyla ilgili çeşitli kullanımlar dikkati çeker. Baykuş, “dölehlî, dövlət kuşu, dövlətli kuş, hayırlı kuş, muratkuşu, muratçık, ulukuş, er kuşu, yapalak ve puhukuşu” olarak da anılır (Bekar, 2017, s. 47; Tanç, 2017, 120). Bu adlandırmalardan hareketle baykuşun ölüm habercisi, uğursuzluk ve kutsallık atfedilen bir hayvandır. Bunun yanı sıra bazen bilge, hayırlı bir kuş olarak kabul edilirken bazen de bereket ve rızık temsil eden bir varlık olduğuna inanılır. Bu bağlamda çalışmanın genelinde baykuşun geçmişten günümüze taşıdığı anlamlar iki başlık altında ele alınabilir: alınacaktır:

1. Tarihî kaynaklarda baykuş
2. Halk kültüründe baykuş

1. Tarihî kaynaklarda baykuş: Geçmişte yaşanmış olayların kanıtlarını tarihî kaynaklarda bulmak mümkündür. Bu doğrultuda eski Türk inanışları, gelenek-görenek, örf ve âdetler tarihe kaynaklık eden unsurların başında gelir. Yani sözlü-yazılı kaynaklar tarihin kaynakları arasındadır. Bu bağlamda tarihî kaynakların başında mit gelir. Kutsal bir öykü kabul edilen miti Eliade şu şekilde tanımlar:

“...mitler, yalnızca Dünya'nın, hayvanların ve insanın kökenini anlatmakla kalmaz, ama aynı zamanda insanın bugün içinde bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum hâlinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve belli kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar gerçekleşen önemli olayları anlatır. (2018, s. 23)”

Böylece mitler aracılığıyla toplumlar, geçmişleri hakkında bilgi sahibi olurlar. Elbette toplumların mitolojilerine bakıldığında hayvanların büyük öneme sahip oldukları görülecektir. Bu hayvanların başında gelen “baykuş” mitolojilerde çeşitli şekillerde yer alır. Örneğin Yunan mitolojisinde Tanrıça Athena çeşitli şekillerde tasvir edilir. Athena'nın simgelerinden biri de baykuştur (Halikarnas Balıkcısı, 1983). Athena'nın uğuru olarak kabul edilen baykuş, kafasının büyük olması, av sırasındaki hünerleri ve birçok fonksiyonundan dolayı Zeus'un kızı Athena'yı sembolize eder (Gülakan Kaman, 2015).

Baykuşun, anlatılarda değişim ve dönüşüm işlevine de sıklıkla rastlanır. Nitekim Arnavut mitolojisinde erkeklerin baykuşa dönüşümünü konu alan anlatılarla karşılaşılır. Gal mitolojisinde ise değişim ve dönüşümle¹ ilgili çeşitli anlatılar vardır (Bonney, 2000).

Türk toplumlarından olan Türkmenlere ait etiolojik bir mit ise baykuşun türeyişi hakkında bilgi verir:

“Evvel zamanlarda bir kalede cimri bir bey varmış. O, halkını ağır vergi işkencesine salmış. Bu zengin bey, gündüzleri servet, mal toplar, geceleri ise bu servetleri hesaplar, sayarmış. Böyle ağır eziyeti, işkenceyi hayatlarında görmemiş olan halk, gidip peygambere hallerini arz etmişler. Bu

¹ bk. Bonney, Yves (2000), Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, C. 2, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 64, 645, 647.

bey, faizcilik yaparak, menfaatini güdüp insanların rızklarını ellerinden alarak mal-mülk, servet toplamak suretiyle şeriat kaidelerini bozar demişler. Peygamber, Tanrı'ya dua etmiş. Ertesi gün halka şöyle demiş:

Allah'ın emri şöyledir; siz bu beyi bırakıp göçüp gidin. Bırakın o yalnızlık işkencesini çeksin diye buyurur. Halk da bunun üzerine bir gece içerisinde o kaleden göçüp gitmiş. Ertesi gün bey kalkınca yaptıklarından pişmanlık duymuş. Halkın kargısı yüzünden o bey, o kalede baykuşa çevrilmiştir. (Ergun, 1997, s. 491)”

Bu anlatı halkına zorluk ve sıkıntı çektiren cimri bir beyin baykuşa dönüşümüyle ilgilidir. Özbeklere ait etnolojik mitte ise babasının bedduası sonucu çocuk, baykuşa dönüşür:

“Bir zamanlar, bir ağanın yiğit, cesur bir oğlu varmış. Hiç kimseyi koymaz, geçenin orağını, gelenin kazmasını almış. Hatta babasına bile gözdağı verir, kötülük yaparmış. Günlerden bir gün babası namaz kılariken sırtına vurmuş. İşte o zaman babası ona kırılmış ve beddua etmiş: “Gakkıldayan kuş ol da gün görme.” Oğlan, kusa çevrilmiş. İnsanlar ona “Baykuş” demeye başlamışlar. Bu yüzden baykuş seyre geceleri çıkarmış. (Ergun, 1997, s. 531)”

Kıbrıs Türkleri arasında baykuşun ötüşü, haber geleceği anlamında yorumlanır. Kıbrıs Türklerinde baykuş ile ilgili anlatı şu şekildedir:

“Baykuş eskiden çok güzel bir kızmış. Bilinmeyen bir nedenle sonradan baykuş olmuş. Gözlerinin önde oluşu ve insan gözüne benzemesi de bundanmış. Kuş olduktan sonra ağzına lokma almaz olmuş. Açlıktan ölmesin diye Tanrı onun kısmetini ayağına kadar getirirmiş. (Akalin, 1993, s. 79)”

Anlatıya göre baykuşun insan ile aynı özelliklere sahip olduğu görülür. İnsan olma vasfı elinden alındıktan sonra baykuş, kendi hâlinde yaşayan bir hayvan olmuş ve Tanrı'nın nimetlerinden faydalanmıştır.

Başkurlara ait Edigeý destanında Tökles'in, ihtiyarı baykuşa çevirdiği görülür (Arvas, 2009). Maaday-Kara destanında ise baykuş “ükü” olarak geçer. Burada iki kartal, baykuş gibi öter. Bu durum benzetme unsuruyla açıklanabilir. Bu kısım destanda şu şekilde yer alır: “Kara-Kula Kağan, Maaday-Kara'nın yurdunu işgal etmek için gelir. Maaday Kara kapısından dışarı çıktığında kapısının önündeki iki kartal baykuş gibi öter.” (Aydın Üngör, 2017, s. 335). İki kartalın baykuş gibi ötmesi olumsuz-kötü bir durumla karşılaşılacağına habercisidir.

Ayrıca baykuş, destanlarda şekil değiştirme fonksiyonuna da sahiptir. Finlilerin Kalevala destanında Pohjolanın kadını Loudi, baykuş şekline girerek Ilmarinenin yanına gider. Bu durum destanda şöyle anlatılır:

“Vainämöinen'in isteği üzerine kazma, kazık, mızrak, anahtar yapmaya başlayan Ilmarinenin neler olup bittiği hakkında bilgi almak için penceresine gelen baykuşa Pohjolanın cadısı için tasma hazırladığını söylemesi, Pohjolanın kadınının ay ve güneşi sakladığı yerden çıkarmasını sağlamıştır (Abdurrezzak, 2014, s. 242)”

Burada Loudi, baykuş kılığına girerek bilgi alma işlevi üstlenmiştir.

Kırgız Türklerine ait olan Kococaş ve Şırdanbek destanlarında baykuşun koruyucu işleviyle karşılaşılır. Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Kococaş'ın eşi Zulayka'nın oğlunu kötülük ve nazardan korumak için baykuş tüyü taktığı söylenir (Gezer, 2017).

2. Halk kültüründe baykuş: Halk kültürü, halka ait olan maddi ve manevi unsurlar olarak tanımlanabilir. Ortak değerler, inanışlar, yaşayış şekli, gelenek ve görenekler halk kültürü kapsamında yer alan unsurlardır (Kazmaz, 2001). Bu bağlamda toplumların kültüründe yer alan bazı varlıklar geçmişten günümüze aktarılıp kutsal kabul edilirler. Kutsal kabul edilen varlıklardan biri de “baykuş”tur. Halk kültüründe önemli bir varlık olarak kabul edilen baykuşa toplumlar çeşitli anlamlar yükler. Baykuş, toplumların genelinde olumsuz anlamıyla algılanırken bazı toplumlarda ise olumlu bir varlık olarak yer alır. Örneğin Çin kültüründe karanlığı simgeleyen

(Eliade, 2003) baykuş, Eski Mısırlılar ve Hintliler’de ölüm kuşu, Romalılar içinse uğursuz bir kuş olarak kabul edilir (Eberhard, 2000).

Baykuş, bazı toplumlarda ise simgesel bir varlık olarak yer alır. Avustralya’da bazı kabilelerde baykuş, kadını simgeler. Erkekleri yarasalar, kadınları ise baykuş sembolize eder. Bu kabiledede bulunan tüm kadınları baykuşun koruduğuna inanılır. İnanışa göre topluluk içerisinde bir baykuş ölürse bir kadının öleceği inancı yaygındır. Bundan dolayı kadınlar, kendilerini yaştattıklarına inandıkları baykuşu koruyarak ona sahip çıkarlar (Frazer, 2004).

Baykuş, şaman kıyafetlerinde de sembol olarak kullanılır. Altay şamanlarının kıyafetleri siyah ve kahverengi baykuş tüyleriyle süslüdür. Ayrıca bir şamanın yakalığında baykuş tüyünden yedi bebek yer alır. Şaman külahının kenarına ise iki, dokuz veya otuz tane baykuş tüyü (ülberek) dikilir. Bunlar dışında Sameyodler, Soyotlar, Karagaslar ve Teleüt şamanları, giydikleri kıyafetleri baykuşa benzetmeye çalışırlar. Bunu yapmalarındaki maksat, yeni ve sihirli bir bedene sahip olacaklarına olan inançtır. Günümüzde baykuşla ilgili inançlar, Kazak ve Kırgız toplumlarında devam eder. Bu toplumlarda baksıların değnekleri baykuş tüyüyle süslenir (Eliade, 1999; İnan, 1986).

Gök Tanrı, Şamanizm ve İslam dinine göre bir insanın ne zaman öleceği Tanrı tarafından bilinir. Ancak toplumlar arasında bu durumu baykuş üstlenmiştir (Köse, 2019). Baykuşun bir evin çatısında ya da damında görülmesi onun ölüm getirmesi olarak yorumlanır. Bu doğrultuda baykuş halk kültürlerinin çoğunda ölüm habercisi ve uğursuz bir hayvan olarak kabul görür. Baykuşa yüklenen bu anlam neredeyse bütün halk kültürlerinde ortaktır.

Baykuş, Avrupa ve Amerika halklarında ölüm yıkımının habercisi ve kötü alın yazısı olarak algılanır. Aynı şekilde Galliler’in inançlarında da baykuş öttüğü zaman birisinin öleceğine inanılır. Yine bu toplumda baykuşun ötmesi durumunda bir kızın bakireliğini yitireceği inancı da hâkimdir. Yoruba, Bantu ve Zulu’lar da baykuşun görüntüsünden, gece kuşu olmasından korkarlar. Bu kuşların büyücülerle ortak hareket ettiklerini savunurlar. İskoçlar gece veya gündüz fark etmez baykuşu gördükleri an uğursuzluk getireceğine inanırlar (Akalm, 1993). Yukarıda adları verilen toplumların kültüründe baykuş tamamen olumsuz-kötü bir varlık olarak algılanır. Ayrıca baykuşun kötülük yapan kişilerle birlikte ortak hareket ettiğine vurgu yapılır.

Eski Mısırlılar ve Hintliler, baykuşu ölüm kuşu kabul eder (Eberhard, 2000). Aztek ve Maya yerlileri de baykuşu ölüm ve yıkımın habercisi olarak görür. Kenya’da da baykuşun ölüm getirdiği inancı yaygındır (Başkıran, 2014). Bu durum Türk halk kültüründe de yaygın bir inançtır. İstanbul ve Türkiye genelinde baykuş ile ilgili inanç şöyledir: “damda baykuş öterse o evden ölü çıkar.” (Akalm, 1993, s. 77).

Türk toplumlarından Avarlar, Gagauzlar, Makedonya, Romanya Dobruca’daki Türkler, Tatar Türkleri, Kırgız, Türkmenistan, Bulgaristan, Azeri, Kosova ve Kaşkay Türkleri baykuşun ölüm habercisi olduğuna inanırlar (Bekar, 2017; Kalafat-Güngör, 2011; Kayabaşı, 2013). Gagauzlar’ın inançlarında baykuşun bir evin üzerinde görülmesi veya ötmesi, bir insanın gözlerine bakması o evden ölü çıkacağına işaret eder. Baykuş, öttüğü zaman ona şaraplı ekmek verilerek “bu mahallede annen ve baban yaşar, sen diğer mahalleye git, seni orada düğüne beklerler.” (Kayabaşı, 2013, s. 188) denilir. Bu şekilde Gagauzlar, baykuşu kendi hanelerinden uzaklaştırarak zarar vermesini engellemeye çalışırlar.

Neredeyse bütün toplumların halk kültüründe olumsuz anlamıyla bütünleşen baykuş halk inançlarında farklı adlarla da anılır. Baykuş, Nogayların inançlarında “Obur (kara iye)” olarak bilinir. İnanca göre baykuş geleceği zaman çocukları hasta edeceğine ve öldüreceğine inanılır. “Obur”, Nogaylar’da “ölüm habercisi” anlamına gelir. Baykuşun kızmasını engellemek için ona

farklı isimler (Altıkuş, Orukuş ve Güzelkuş) verilir (Bekar, 2017). Baykuşa verilen bu isimler olumsuz anlamdan ziyade onun güzel bir hayvan olduğunu vurgulamak için verilmiş olabilir.

Gagauz Türklerinin inançlarında da baykuş kukumyau olarak bilinir. “Ölüm habercisi” kabul edilen baykuş, insanların olmadığı yerlerde yaşar (Perçemli, 2011). Bu şekilde baykuş, insanlardan uzak bir şekilde yaşamını devam ettirir.

Türk halk kültürlerinde yolculuk esnasında baykuşa rastlanırsa işlerin ters gideceğine inancı yaygındır (Bekar, 2017). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere baykuş, Türk halk kültüründe genellikle ölüm habercisi, uğursuz ve kötü anlamlarıyla anılır.

Bazı toplumlarda ise baykuş, mevsimlerle ilişkilendirilir. Çinliler inançları gereği yaz mevsimini uğursuz kabul ederler. Bu dönemde dünyaya gelen çocuklar, diğer çocuklardan farklı kabul edilir. Bununla ilgili anlatılan rivayet şu şekildedir:

“...ateş unsurunun zirveye vardığı zamanda doğan çocuklar, fazla ateşli, kuvvetli, uzun boylu, savaşı ve isyana eğilimli kimseler oluyordu. Eski Çin’de ateş unsurunun zirvede bulunduğu zamanda doğanları göğe kurban ederlerdi, özellikle kız çocukları, o günde kapı eşiğine bırakılıp (eşik tanrısı da vardı), gök tanrısının temsilcisi veya kızı denen gök gürültüsü ile ateş unsurunun simgelerinden sayılan baykuşa yem olarak verilir. (Esin, 2001, s. 110)”

Bu rivayete göre doğan kız çocukları, ateş unsurunun simgesi kabul edilen baykuşa sunulur.

Doğu Kanada bölgesinde yer alan Newfoundland halkı ise boynuzlu baykuş öttüğünde havanın kötü olacağına inanırlar. Yine bu halkın inancına göre baykuş öttüğü zaman ceplerinizi tersine çevirirseniz ya da ateşe tuz atarsanız baykuşun susacağı inancı yaygındır (Akalin, 1993). Bu halk kültüründe baykuş ile ilgili farklı ritüeller uygulandığı görülür.

Malaneyyalılar yapay bir güneşle gün ışığını doğurmak için baykuşun tüyünden faydalanırlar (Frazer, 2004). Bu durum onların baykuşu kutsal kabul ettiklerinin bir göstergesidir.

Dalaman’da baykuş ile ilgili inançlar farklılık gösterir. Yörede baykuşun uzun uzun ötmesi baharın gelişini müjdelir (Karakum, 2008).

Türk halk kültürü ve inançlarının genelinde baykuş görmek, ötüşünü işitmek, uğursuzluk ve bir felaketin olacağına işaret eder. Bu doğrultuda baykuşölüm habercisi sıfatıyla bağdaştırmak mümkündür. Ancak baykuşa yüklenen bu olumsuz sıfatlar dışında yer yer olumlu anlamlara da sahip olduğu görülür. Yani bazı toplumlar baykuştan türediklerine inandıkları için ona saygı gösterip onu kutsal kabul ederler.

Kazakların Kazbek Kabilesi baykuştan türediklerine inanırlar (Dıykanbayeva, 2009). Bununla birlikte Kazak Kirei boyunun kolları arasında ata olarak kabul edilen Samabet’in kısır olan karısı Soksur’un iki oğlan doğurması baykuşun aracılığıyla gerçekleşmiştir (Roux, 2005). Kazak Türklerinin boyları arasında baykuş soyun devamını ve doğurganlığı sembolize ettiği için kutsal kabul edilir.

Yine Kazak, Kırgız ve Özbek topluluklarının inançlarında baykuşun tırnakları ve kanadının, kız ve kadınları nazar ve kötülüklerden koruduğu inancı yaygındır. Ayrıca Kırgızlar arasında baykuşun hamile kadınları ve çocukları koruduğu inancı da hâkimdir. Hamile kadının kolay doğum yapması için üzerine ya da hiç çocuğu olmayan kadınların odasına geceleri “baykuş kondurma” uygulaması yapılır. Kırgızların kabilesinden biri olan Solto adlı kabilenin Ükü (baykuş) adında sülalesi günümüzde varlığını devam ettirmektedir (Dıykanbayeva, 2009). Bu toplumlarda baykuşun hem inanç hem de halk hekimliği bağlamında olumlu işlevleriyle karşılaşılır.

Altay Türklerinin inançlarında da bazı hayvanlar kutsal kabul edilir. Bu hayvanlardan biri olan baykuşla ilgili bir olay anlatılırken adı söylenmez ve hakkında gülünç anlatılar anlatılmaz (Dilek, 2014). Bu durumun sebebi ise baykuşun olumsuz-kötü işleviyle kendini gösterecek olması inancıdır.

Halk kültürlerinde baykuş, koruyucu fonksiyonuyla da kendini gösterir. Örneğin, Altay Türklerinde kötü ruhlardan olan Şulmus, uyuduğu zaman burnundan çıkan iki baykuş tarafından korunur (Dilek, 2014).

Buriatlar evde baykuş beslerler ve o baykuşun çocukları tehlikeden koruduğuna inanırlar (Akalin, 1993).

Yakut Türklerinde “mekçirge” olarak da bilinen baykuş kutsal kabul edildiği için öldürülmez. Baykuş öldürülür veya ona zarar verilirse öldüren kişinin olağanüstü bir varlık tarafından cezalandırılacağına inanılır. Baykuşa zarar vermek büyük günah sayılır (Dilek, 2014).

Baykuş, Uzak Doğu’da aklın ve bilgeliğin temsilcisi kabul edilir (Tunç, 2017). Bununla birlikte baykuşun halk hekimliği bağlamında eti ve tüyünden faydalanılır. Orta Çağ Avrupası’nda hasta olanlar uyusun diye hastaların üstüne baykuş tüyü bırakılır. Baykuş etinden yapılan çorbanın ise öksürüğü kestiğine inanılır. Hintlere göre baykuş eti yiyen insanın cinsel gücünün arttığı inancı yaygındır. Aynı zamanda baykuşun etini yiyen insanda bazı tuhaflikler olduğu da görülmüştür (Akalin, 1993).

Baykuş Kıbrıs Türklerinde ise gelecekte haber veren bir varlık olarak görülür. Gelecek haberin iyi ya da kötü olması topluluk tarafından pek önemsenmez (Akalin, 1993).

Her ne kadar olumsuz anlam yüklense de baykuşun yol gösterici ve zor durumda olanlara yardım etme işlevi de göz ardı edilmemelidir. Bundan dolayı baykuş ötüş şekliyle de halk kültürlerinde yer edinmiştir. Baykuş halk kültüründe “cık cık öterse hayra, uh uhu uh” diye öterse kötülük olacağına işaret edermiş. Üçüncü bir çeşit ötüşü de “lilili” sesi şeklindedir. Bu ötüşüyle de gelin geleceğini müjdelermiş.” (Balaban, 2017, s. 153).

Uygur Türklerinde baykuş kutsal kabul edilen hayvanlardan biridir. “Süleyman Aleyhisselam ile Baykuş²” adlı efsanede baykuş, Hz. Süleyman’a yol gösterici işleviyle yer alır.

Baykuş, efsanelerde ise zor durumda olanlara yardım ederek onları korur. Örneğin, Kalmuklara ait bir efsanede yer alan ak bir baykuş Cengiz Han’ın hayatını kurtarır (Akalin, 1993). Amasya efsanelerinde Hz. Muhammed tüm kuşlara dünyada yapacakları görevleri dağıtır. Baykuşa ise şimşek çakma görevi verir. Bu şekilde insanlar yağmur yağacağını önceden haber alırlar (Balaban, 2013) Bu efsanede baykuş, insanlara önceden haber verip onları korumaya çalışır.

Türk halk kültüründe baykuşa, genellikle değişim ve dönüşüm ile ilgili anlatılarda rastlanır. Bu anlatılarda etrafında bulunan insanlara sıkıntı ve zorluk yaşatan kişi veya kişilerin baykuşa dönüşümleri anlatılır.

Uygur Türklerine ait bir efsanede insan olan Tabip Cabbar’ın, baykuşa³ dönüşümü anlatılır. Karakalpak Türklerindeki Muradhasıl⁴ adlı efsanede de babası tarafından beddua edilen çocuklar

² bk. Öger, Adem (2008), Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 589-590.

³ bk. Öger, Adem (2008), Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 593-594.

⁴ bk. Dönmez Fedakâr, Pınar (2008), Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 235-237.

baykuşa dönüşür. Türkmen efsanelerinden “Baykuş⁵” adlı efsanede ise insan olan Bayoğlu’nun karısının bedduası sonucunda baykuşa dönüşü anlatılır.

Baykuşun dualı, bilge ve bereketli sayılması baykuşun olumsuz fonksiyonlarını yok eder. Baykuşun neden dualı ve kısmetinin ayağına geldiğini açıklayan efsane şu şekildedir:

“Bir gün Hz. Süleyman’ın karısı, eşinden kendisine kuşların kemiklerinden bir saray yapmasını istemiş. Hz. Süleyman saray yapmak için bütün kuşları çağırmış. Kuşların hepsi gelmişler ama baykuş gelmemiş. Sultan Süleyman baykuşa neden gelmediğini sorunca baykuş: Senin gönderdiğin adam benim kanadımı kırdı onun için gelemedim” demiş. Bunun üzerine Sultan Süleyman “Allah tarafından sana her gün dövüşe dövüşe üç serçe gelecek, onlardan birini ye diğer ikisini serbest bırak demiş. O zamandan beri baykuşun kısmeti olan serçe ayağına kadar gelir, baykuş da onu afiyetle yemiş. (Akalın, 1993, s. 78)”

Yukarıdaki efsaneden anlaşıldığı üzere baykuşun Hz. Süleyman’ın karşısına çıkmamasının sebebi kanadının insan tarafından kırılmış olmasıdır. Yine efsaneden anlaşılıyor ki baykuşun kısmetinin ayağına geldiği inancı yaygındır.

Aşağıda verilen efsanede ise baykuşun neden viranelerde yaşayıp gündüzleri ortaya çıkmadığı şu sebebe dayandırılmıştır:

“Vakti zamanında büyük bir tufan olmuş. Kuşlar toplanıp bu yıkımı konuşurlarken, baykuş demiş ki geçen tufanda böyle bir büyük yıkım olmuştu. Şahin bu söze çok şaşırılmış. Baykuş nasıl oluyor da eski tufanı biliyor, demek ki çok yaşlı, demiş. Dur şunu öldüreyim diye baykuşa saldırmış. Baykuş daha atik davranıp bu öldürücü saldırıdan kendini kurtarmış ve şahine demiş ki, sen beni böyle öldüremezsin, çok yüksel, tepeden bana saldır demiş. Kendi de bir kayanın üstüne tünemiş, beklemeye başlamış. Şahin yükselmiş, tam baykuşa vuracağı anda, baykuş bir çekilmiş, şahin taşa çarpıp ölmüş. Baykuş, şahinin ardından şunu söylemiş:

Sen bu akilla çok bile yaşadın. Bu olaydan sonra öbür şahinler oç almaya kalkarlar diye de gündüzleri ortalıkta görünmüyormuş. (Akalın, 1993, s. 79)”

Kıbrıs folklorunda yer alan bu efsaneye göre baykuşun “gece kuşu” ve “ölüm kuşu” olarak bilinmesinin altında yatan temel sebepler şöyle sıralanabilir: Baykuşun virane ve ıssız yerlerde yaşaması, geceleri ortaya çıkması ve şahine zarar vermesi. Bu gibi nedenlerden dolayı baykuş, “ölüm kuşu” olarak adlandırılır (Akalın, 1993).

Aydın’da anlatılan “İki İhtiyar” masalında⁶ baykuş yine olumsuz anlamıyla yer alır. Baykuş, evin bacasına yuva yapmıştır. Bu durum baykuşun yuva yaptığı ev, o evden ölü çıkacağına işaretidir. Anlatıda baykuşun, masal kahramanı olan ihtiyarların karşısına, ihtiyarın oyunu sonucu Azrail gibi çıkması o evden bir ölü çıkacağına işaret eder.

⁵ bk. Erol, Şerife Seher (2012), Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 676-677.

⁶ bk. Çiğçi, Kenan (2015), *Aydın Halk Masalları*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, s. 172-173.

Sonuç

Arkaik dönemlerden günümüze değin bakıldığında hayvanlar insanların hayatında önemli bir yer edinmişlerdir. Hayvanlar, Tanrı'yı sembolize etmeleri, koruyucu fonksiyona sahip olmaları, yol gösterici olmaları vb. anlamlar taşıdıkları için insanın hayatını kolaylaştıran varlıklar olarak kabul edilmişlerdir.

Bu çalışmada hayvanlar arasında yer alan baykuşun halk kültürlerinde çeşitli anlamlara sahip varlıklardan biri olduğu tespit edilmiştir. Toplumların baykuşa yüklediği anlamlar efsane, destan, masal ve halk inançlarında hem olumlu hem de olumsuz biçimlerde yer almıştır.

Bu çalışmada genellikle olumsuz anlamıyla adından söz ettiren baykuşun, toplam on dört farklı anlam taşıdığı görülmüştür. Bunlar efsane, destan, masal ve halk inançlarının bütününde incelenmiştir. Tespit edilen anlamların bazıları olumlu iken (bilgelik, soyun devamını sürdürme, bereketin sembolü, koruyucu olma, gelecekte haber verme, halk hekimliği, yol gösterici, hayat kurtarma ve Gök Tanrı'nın temsilcisi) bazıları ise olumsuz (ölüm habercisi, uğursuzluğu haber etmesi, kötü alın yazısı ve felaketi haber vermesi)'dur. Böylece baykuş, halk kültürlerinde genellikle olumsuz anlamıyla yer edinmiş denilebilir. Baykuş, Yunan mitolojisinde simgesel bir unsur olarak yer alırken Arnavut ve Gal mitolojisinde değişim ve dönüşüm işleviyle dikkati çekmiştir. Destan anlatılarında baykuşun genellikle koruyucu ve şekil değiştirme fonksiyonuyla karşılaşılmıştır. Baykuş, başlangıçta Bayat boyunun ongonu yani simgesi olarak kabul edilir. Zamanla Türk halk kültürünün genelinde anlam değiştirerek ölüm habercisi ve uğursuzluk getiren bir varlığa dönüşmüştür. Aynı zamanda bazı toplumlar baykuştan türediklerine inandıkları için onu kutsal kabul etmişlerdir. Masal ve efsanelerde ise baykuş sıkıntı ve zorluk yaşatan kişilerin cezalandırılıp baykuşa dönüşümü biçiminde yer alır.

Netice itibarıyla söylenebilir ki, baykuşa yüklenen olumlu ve olumsuz anlamların sebebi, geçmişten günümüze ona yüklenen anlamlarla ilişkilidir.

Kaynakça

- Abdurrezzak, A. O. (2014). *Türk dünyası mitolojik destanları ile Kalevala destanı üzerine mukayeseli bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arvas, A. (2009). *Dede korkut destanı ve Kıpçak sahası epik destan geleneği*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Aydın Üngör, Y. (2017). Sibirya Türk destanlarında kuş motifi. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker (haz.) *Kuş Dili (Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar)*. (s. 328-337) içinde. Dergâh Yayınları.
- Balaban, T. (2013). *Amasya efsane, menkabe ve memoratları (derleme-inceleme-metin)*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Balaban, T. (2017). Anadolu Türk efsanelerinde kuşlar ve uçmak. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker (ed). *Kuş Kitabı*. (s. 121-194) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Başkırhan, H. (2014). Geçmişten günümüze seramik sanatında “baykuş” figürü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 6(6), 42-60.
- Bekar, B. (2017). Türklerde kuşlarla ilgili inançlar. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker (ed). *Kuş Kitabı*. (s. 41-78) içinde. Kitabevi Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik dünya ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitolojiler sözlüğü*. C. 1. Levent Yılmaz (haz.) Dost Kitabevi Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik dünya ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitolojiler sözlüğü*. C. 2. Dost Kitabevi Yayınları.
- Çiftçi, K. (2015). *Aydın halk masalları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Dıykanbayeva, M. (2009). *Kırgız atalar kültürü ve Kırgız atalar kültürünün yaşayan kültüre etkileri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk mitoloji sözlüğü (Altay/Yakut)*. Grafiker.
- Dönmez Fedakâr, P. (2008). *Karakalpak efsaneleri (inceleme-metinler)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü, Çin hayatı ve düşüncesinde gizli simgeler*. (Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm (İsmet Birkan, Çev.)*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2018). *Mitlerin özellikleri (Sema Rifat, Çev.)*. ALFA.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi*. C. II. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, Ş. S. (2012). *Türkmen efsaneleri üzerinde bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalıcı Yayınevi.

- Frazer, G. (2004). *Altın dal dinin ve folklorun kökleri I* (Mehmet H. Doğan, Çev.). Pregel Yayınevi.
- Gezer, Ş. (2017). *Kırgız destanlarında mitolojik unsurlar*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Gülakan Kaman, S. (2015). Baykuş kelimesi ve baykuşla ilgili inançlar üzerine. *Turkish Studies International For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 10(8), 1137-1154.
- Halikarnas Balıkcısı (1983). *Anadolu Tanrıları*. Şadan Gökova (haz). Bilgi Yayınevi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm- materyaller ve araştırmalar-*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kalafat, Y. ve Güngör, B. (2011). *Türk kültürlü halklarda Türk-tatar inançları*. Berikan Yayınevi.
- Karakum, A. (2008). *Muğla yöresi halk inanç ve uygulamalarının değişim ve dönüşüm dinamikleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Kayabaşı, O. A. (2013). *Taşeli yöresi geçiş dönemleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kazmaz, S. (2001). Halk kültürüne toplu bir bakış düşünceler ve değerlendirmeler. *Erdem*. 13 (38), 295-326.
- Köse, S. (2019). Türk kültüründe baykuş. *Kültür Araştırmaları Dergisi*. 1(3), 288-301.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. C. 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2008). *Uygur efsaneleri üzerinde bir araştırma (inceleme ve metinler)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Perçemli, V. (2011). *Gagauz Türklerinde doğum, evlenme ve ölüm âdetleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya 'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. Kabalcı Yayınevi.
- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Milli Folklor*. (42). 83-88.
- Tanç, N. (2017). Klasik Türk şiirinde “öteki” nin görüntüsü: Çirkin kuşlar. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker (haz.) *Kuş Dili (Dilde, Edebiyatta ve Sanatta Kuşlar)* (s. 113-131) içinde. Dergâh Yayınları.
- Tek. R. (2017). Safranbolu masallarında kuşlar. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker (ed). *Kuş Kitabı*. (s. 195-216) içinde.